

УДК 398.23/8 (477.6) «1990-2000»

СПЕЦИФІКА СУЧАСНОГО ЖІНОЧОГО ФОЛЬКЛОРНОГО РЕПЕРТУАРУ

Павленко І.Я., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Проблема “Жінка і фольклор” багатомірна і багатоаспектна. Вона може бути розглянута в декількох ракурсах: жінка як творець і носій фольклорних творів, образ жінки в світовому та вітчизняному фольклорі, специфіка жіночого фольклорного репертуару (в синхронії та діахронії), особливості функціонування окремих жанрів та творів в жіночому середовищі, поетика жіночого фольклору та ін.

Під час зламу тисячоліть, який збігається у нас в країні з кардинальними змінами як в політичній, економічній, так і в соціальній, культурній, психологічній сфері, на наш погляд, цікавим є питання про специфіку сучасного жіночого репертуару, оскільки фольклор завжди був і, незалежно від того, що, здається, сфера його функціонування звужується, залишається показником морально-психологічного стану суспільства, а в контексті поставленої проблеми – і показником місця і ролі жінки в сучасному світі і родині.

Нами була розроблена анкета, яка серед інших питань включала такі:

1. Чи є різниця в жіночому та чоловічому сучасному фольклорному репертуарі? Чим вона пояснюється?
2. Твори яких жанрів входять до репертуару жінок похилого віку, середнього віку, молодих жінок, дівчат-підлітків?
3. Чи функціонує зараз материнська поезія? Наскільки продуктивні її жанри?
4. Чи буде з віком змінюватися ваш власний фольклорний репертуар? Чи будете ви виконувати для своїх дітей твори материнської поезії? Чому?

Анкетування було проведено серед студентів 1-5 курсів ЗДУ, учнів старших класів гуманітарного ліцею №1 при ЗДУ та декількох сільських шкіл. Результати анкетування зіставлялися з результатами записів та спостережень, проведених під час планових фольклорних практик, та обговорювалися на спецсемінарі з сучасного фольклору на факультеті іноземної філології ЗДУ.

Анкетування показало, що існує значна різниця між фольклорним репертуаром жіноцтва міста і села. Підлітки та юнацтво, що виросли в місті, стверджують таке:

1. Часто чоловічий та жіночий репертуар майже не відрізняються.
2. Мало відмінностей в репертуарі жінок різних вікових груп, ґрунтовно відрізняється лише підлітковий та юнацький фольклорний репертуар від репертуару дорослих.
3. Сучасні діти майже не чують твори материнської поезії.

В той же час в сільській місцевості картина дещо інша:

1. Є суттєві розбіжності в жіночому та чоловічому фольклорному репертуарі (особливо це помітно серед носіїв фольклору похилого віку).
2. Існують відмінності в репертуарі мам і бабусь, пряма залежність обсягу фольклорного репертуару від віку: старі жінки знають значно більше фольклорних творів, ніж жінки середнього віку, які, в свою чергу, є носіями більш багатого і різноманітного фольклорного репертуару, ніж молодь.
3. Материнська поезія досить поширена і добре відома дітям.

Звичайно, що в анкетах були і інші варіанти відповідей, але мова йде про найбільш типові.

Результати анкетування дають змогу зробити висновки про те, що особливості фольклорного репертуару в значній мірі залежать від соціального статусу жінки. В містах вона більше прилучається до політики, бізнесу, виробництва, відчуває своє принципове рівноправ'я з чоловіком, чим і зумовлюється зближення чоловічого та жіночого репертуару.

Це зближення можна розглядати під різним кутом зору, вбачаючи в ньому як позитивні, так і негативні фактори. На наш погляд, в цьому процесі більше негативного, оскільки з жіночого репертуару поступово зникає материнська поезія, яка завжди була формою психологічного зв'язку мами та дитини, способом творення особливого мікроклімату родини, одним із засобів виховання малюка. В поодиноких випадках респонденти відзначали, що колискові пісні та утішки входять до репертуару чоловіків, але, як правило, в тих випадках, коли жінка не знає ці твори або не має часу для постійного спілкування з дитиною.

У відповідях відчувається жаль з приводу звуження материнського репертуару, оскільки, з точки зору майбутніх мам і теперішніх дорослих дітей, “материнська поезія створює для дитини образ світу, в якому вона відіграє зовсім не другорядну роль”, “материнська поезія породжує довіру між матір'ю і дитиною”, “як мама ставиться до малюка і його виховання, так і складається духовний мікроклімат родини”. Цікаво, що в анкеті юнака є таке: “Коліскова – свого роду згусток заспокійливої енергії доброти, щастя, радості, ніжності, що передається мамою зі щирим серцем, зі всією відкритою материнською любов'ю. Я думаю, з задоволенням буду виконувати її своїм дітям”. Пишучи про материнську поезію, підлітки нарікають на те, що їм мало приділялося і приділяється уваги в родині, що вони були обділені материнською поезією з причини постійної зайнятості мам. Саме цей фактор вони вважають головною причиною відсутності довіри, дружніх відносин між ними і батьками.

Звуження сфери функціонування материнської поезії свідчить про розпад основ етнопедагогіки, що передбачає встановлення психологічного контакту між матір'ю і малюком починаючи з перших днів його життя.

Зближення жіночого та чоловічого репертуару виявляється у своєрідному “збагаченні” фольклору жіноцтва, а саме у все ширшому проникненні в нього анекдотів, що можна розцінити як результат розширення сфери інтересів жінки, змін в її внутрішньому світі, здібності до критичного мислення і в той же час до переоцінки минулого морального досвіду.

Функціонування анекдоту в жіночому середовищі неоднорідне: жінки похилого віку твори цього жанру в свій репертуар не включають; жінок середнього віку переважно цікавлять анекдоти сімейно-побутової тематики. В той же час, чим вище освітній рівень чи соціальний статус жінки, тим більше в її репертуарі анекдотів соціально-політичного змісту. До речі, розповсюдженість брутальних або цинічних за змістом та лексикою анекдотів, мабуть, не залежить від віку, соціального статусу або освіти, вони досить розповсюджені в жіночому середовищі і наявність їх в тому чи іншому індивідуальному репертуарі зумовлена лише вихованістю або ступенем сформованості естетичного смаку.

Серед молодих жінок та дівчат розповсюджені ті ж анекдоти, що й у чоловічому репертуарі цих вікових груп, правда, фіксуються анекдоти дещо рідше, ніж серед молодих чоловіків, юнаків та хлопців-підлітків. В цій віковій категорії також фіксується вже названа закономірність: чим вище рівень освіти, тим ширше коло інтересів і різноманітніші за тематикою анекдоти, що входять до індивідуального репертуару.

Матеріали анкетування та фольклорних практик свідчать про те, що чим молодша жінка, тим більша кількість анекдотів в її репертуарі. Анекдот став однією з основних форм не лише чоловічої, але й жіночої сміхової культури. Важливо зауважити, що ще в першій половині 80-х рр. анекдот в жіночому середовищі фіксувався рідко. І не лише соціально-політичний, що пояснюється “внутрішньою цензурою”, страхом інакомислення, але й сімейно-побутовий, що, мабуть, також було результатом “внутрішньої цензури”, але іншого гатунку: розповідати анекдот чужій людині вважалось незручним, соромним. Зараз зняті і той, і інший бар'єри. І якщо відсутність першого - результат загальної гласності, демократизації суспільства, то розпад другого ще чекає свого пояснення а, можливо, і реставрації.

Ми вже відзначали, що частина респондентів відзначала уніфікацію жіночого та чоловічого фольклору, деякі стверджували, що “відзначається різниця репертуару за освітнім рівнем, а не статевою ознакою”, однак ці тези спростовуються думками іншого змісту, до речі досить різноманітними: “жіночий репертуар ширший за чоловічий, оскільки у соціальній сфері жінки майже рівні з чоловіками, але їх інтереси відрізняються від чоловічих: в них більше проблем”(чи не правда, характерне “майже” з вказівкою на проблеми, які вирішують лише жінки?). Симптоматичне твердження: “Жіночий репертуар переважно акцентує увагу на власних сімейних проблемах, висловлює почуття, є вибухом емоцій, складається і виконується більше для себе, ніж для інших”. Воно аргументовано доводиться матеріалами фольклорних практик (правда, дещо полемічна остання теза).

Аналіз жіночого фольклорного репертуару дозволяє говорити, що в ньому майже відсутні історичні жанри. Традиційно жінки не виконують думи, історичні, солдатські (як старі, так і сучасні) пісні, історичні перекази. Дуже рідко в їх репертуарі фіксується легенда, переважно етіологічна. Поодинокі записи “жіночої” легенди було зроблено від жінок-знахарок, що розповідали про походження лікувальних трав та квітів. Це був своєрідний “професійний” репертуар. Ці факти свідчать про те, що історія, героїко-патріотична тематика мало цікавить сучасну жінку. Якщо і звертається вона до

минулого, то в межах не народної історичної, а власної, біографічної пам'яті, тому часто фіксуються історико-дидактичні меморати з переважним акцентуванням дидактичного плану.

Загальнодидактичний характер має і коло жіночих прислів'їв і приказок. Майже всі вони звернені до сфери побуту, сімейних стосунків, хатньої роботи та т. ін. Паремії філософського змісту, прислів'я-прикмети, історичні прислів'я, так притаманні чоловічому репертуару, в жіночому середовищі зустрічаються рідко. Паремійний матеріал свідчить, що постійне коло інтересів жінки – родина, діти, дім. Піклуванням про них зумовлене і коло повір'їв, серед яких явно домінує сімейно-побутова проблематика.

Цікаво, що саме жінки є головними носіями фольклорно-обрядової традиції: вони, як свідчать записи, зроблені на території нашої області, краще за чоловіків пам'ятають як, коли і для чого повинні виконуватися ті чи інші календарні обряди та поезія, що їх супроводжує. І це при тому, що виконавцями більшої частини календарних обрядів (дій і творів), наприклад колядування, мають бути переважно чоловіки або хлопці. Результати опитування свідчать про те, що найчастіше колядуванню, купальським, жнивварським та іншими обрядам хлопців навчають бабусі.

Звичайно, що саме в жіночому середовищі збереглися рецепти традиційної ритуальної їжі, однак навіть жінки похилого віку вносять серйозні зміни в приготування куті, пасок та т. ін., а серед жіноцтва середнього віку рисова "кутя" вважається нормою, що свідчить про незнання, нерозуміння витоків та змісту ритуалу, про розпад обрядової традиції.

Сімейні обряди та фольклор, що їх супроводжує, також пам'ятають переважно жінки. В багатьох селах Запорізької області до сьогоднішнього дня існують жіночі фольклорні колективи, спів яких (правда, за проханням найчастіше бабусі або мами одного з молодят) супроводжує обряди підготовки до весілля. Оразу ж потрібно зауважити, що в цих колективах, що зберігають і виконують старі заклинали, ритуальні, величальні, весільні ліричні та жартівливі пісні, рідко зустрінеш жінку 45 – 50 років: переважно це жінки 65 і більше років. Дівчата-підлітки знають пісні весільної обрядовості лише там, де активно працюють шкільні народознавчі або фольклорні колективи, проводиться просвітницька робота в клубах. В містах ці пісні практично не відомі. Але саме вони створювали емоційно-психологічну атмосферу весілля, відтворювали почуття і думки учасників обрядових дій, своєрідно формували моральний мікроклімат нової родини, навчали подружній вірності, взаємному коханню, турботі про батьків і майбутніх дітей. З їх втратою ми зберігаємо лише ігрові моменти весілля, а отже мета та завдання обряду втрачаються, він практично стає непотрібним.

Лише в жіночому репертуарі традиційно зберігаються поховальні голосіння. Виконання їх зумовлюється в сучасному світі не тільки і не стільки традицією (ритуальний плач можливий лише серед представниць старшого покоління, до якого належить більша частина "професійних" плакальниць), скільки емоційним станом, намаганням вилити, виплакати своє почуття.

У репертуарі дівчат-підлітків широко розповсюджені гадання та супроводжуючий їх фольклор. Не дивлячись на яскраво виражений ігровий та естетичний характер звернення до них, гадання приваблюють можливістю пізнати та "відкоректувати" власну долю. Безумовно, основна тематика обрядових гадань весільна, побутова, родинна, що також підтверджує тезу про переважне звернення жіночого фольклору до індивідуальних питань і проблем родини (чоловіки переважно ставляться до гадань скептично і від участі навіть у ігрових формах гадань ухиляються. Тексти пісень, супроводжуючих гадання, заклинали формули і примовки в їх репертуарі відсутні).

Звернення жінок до замовлянь також обмежене темою індивідуальної долі, домівки, здоров'я рідних. Замовляння в жіночому репертуарі мають, як правило, родинно- побутовий або лікувальний характер, іноді фіксуються господарські (при висадці розсади або під час годування худоби та ін.). Змінюється форма виконання і передачі замовлянь, оскільки зараз твори цього жанру вийшли за межі екзотеричного знання і стали доступними всім, вони легко передаються як в усній, так і в письмовій формі, навіть друкуються в газетах, що абсолютно суперечить традиції. Ці ж зміни відбуваються з замовленнями в чоловічому репертуарі, але при цьому він вужчий за жіночий і пов'язаний переважно з традиційними видами чоловічої господарської діяльності. До сімейно-побутової тематики знахарі практично не звертаються.

Таким чином, велика різниця між жіночим та чоловічим репертуаром збереглася до нашого часу, але в той же час виявляються процеси уніфікації, зумовлені, в першу чергу, досить високим соціальним статусом жінки. На наш погляд, потрібно з'ясувати, чи завжди позитивні нові соціальні функції жінки, яка, як свідчить фольклор, завжди підсвідомо орієнтована на родину, її духовне благополуччя. Як тільки вона орієнтує себе на інше, змінюється її духовний світ, а отже і фольклорний репертуар здебільше

бруталізується, включаючи нехарактерні для традиційного жіночого репертуару жанри і відмовляючись від головного – материнської поезії.